

Izvorni znanstveni članak / Original scientific paper

Diacovensia 33(2025.)III, 331–346

Primljeno/Received: 25. rujna 2024. / 25th September 2024

Prihvaćeno/Accepted: 14. listopada 2025. / 14th October 2025

UDK/UDC: 281:29

<https://doi.org/10.31823/d.33.3.2>

Kenan ČEMO* – Orhan JAŠIĆ**

Odnos sufizma i religije perenijalista

The Relationship Between Sufism and the Religion of the Perennialists

Sažetak: U tekstu navedenoga naslova dali smo kratak osvrt na fenomen perenijalizma u religijskoj filozofiji u odnosu na sufizam. Perenijalna religija kao svojevrsna vječna i univerzalna religija svoj uspon osobito započinje na zapadu početkom 20. stoljeća i nastavlja se njegovati u određenim akademskim krugovima sve do danas. Ona svoju punovažnost i autentičnost temelji, među ostalim, i na sufijskoj misli, na koju se nerijetko poziva. Pojednostavljeno rečeno, njezini protagonisti pokazuju se kao reformirane sufije, istinski kršćani, budisti itd., pod plaštem izvorne istine, odnosno transcendentnoga jedinstva religija. Krajnje sažeto, perenijalnu religiju mnogi autori prepoznaju kao neopoganski kult koji, paradoksalno svojem načelnom univerzalizmu, promovira elitizam u ime istine i sklada.

Ključne riječi: sufizam; perenijalizam; perenijalna religija; zapad; ezoterizam; neopoganstvo.

Summary: In this article, we provide a brief overview of the phenomenon of perennialism in religious philosophy in relation to Sufism. As an eternal and universal religion, perennial religion began its rise, especially in the West, at the beginning of the 20th century, and it continues to be cultivated in certain academic circles today. It bases its validity and authenticity, among other things, on Sufi thought, which it frequently refers to. Simply put, its protagonists present themselves as reformed Sufis, true Christians, Buddhists, and so on, under the guise of the original truth, namely, the transcendent unity of religions. In short, perennial religion is recognized by many authors as a neopagan cult, which, paradoxically to its principled universalism, promotes elitism in the name of truth and harmony.

Keywords: Sufism; perennialism; perennial religion; West; esotericism; neopaganism.

* Dr. sc. Kenan Čemo, Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu, Ćemerlina 54, 71 000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina ■ Kenan Čemo, Ph.D., Faculty of Islamic Studies, University of Sarajevo, Ćemerlina 54, 71000 Sarajevo, Bosnia i Herzegovina ✉ kenan.cemo@fin.unsa.ba

** Izv. prof. dr. dr. sc. Orhan Jašić, Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu, Ćemerlina 54, 71 000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina ■ Orhan Jašić, Ph.D., Faculty of Islamic Studies, University of Sarajevo, Ćemerlina 54, 71000 Sarajevo, Bosnia i Herzegovina ✉ orhan.jasic@fin.unsa.ba

Uvod

Ideje ezoterijskoga kao onoga zatajnoga i mističnoga, iza kojega stoji svenadilazna sila, mogu se pratiti od najranije pisane riječi. Unekoliko se to može kazati i za okultizam kao uži pojam od ezoterizma, koji u današnjem vokabularu više upozorava na nešto demonsko. Religioznost izrasla na takvim idejama i vjerovanjima dodatno se legitimira vezanjem za same početke ljudskoga roda, baš poput drugih velikih svjetskih religija. S obzirom na to da i svjetske religije, napose one semitske ili objavljene (judaizam, kršćanstvo i islām), uče o onostranom, nevidljivom i zatajnom, u koje treba vjerovati, onda se sasvim opravdano postavlja logičko pitanje razlikovanja biti jedne službene religijske dogme ili teologije od one okultizma, pod čijim se nazivom podrazumijeva čitav niz ezoterijskih učenja i obreda čija aktualizacija sve više uzima maha. Jedan poseban pokret u promoviranju vrlo specifičnoga ezoterijskoga nauka unutar širega okvira kulture okultizma jest i religija perenijalista. Njezin pokret nije jedini, no odlučili smo se pisati o *religio perennis* jer se u simbiozi sa sufizmom doživljava kao svojevrsna religija.

Službene teologije uvijek su vrlo kritički gledale na sve oblike okultizma, etiketirajući ih zabludom, devijacijama, nevjerstvom itd., dok su istodobno s druge strane ezoterijsku misao unutar vlastitoga *corpusa*, onu s »pedigream«, iako ponekad i nerado, ali ipak relativno često, legitimirale i priznavale. Tako je primjerice u Osman-skome Carstvu sufizam bio službeno priznat, pa čak i promoviran.

Ne ulazeći u dogmatska razlikovanja jedne okultne religioznosti i službene teologije, reklo bi se kako je ključni kamen spoticanja, u konačnici, bio priznavanje odnosno nepriznavanje autoriteta, barem u smislu njegova krajnjega izvora, a onda i artikuliranja u dogmatsko-praktičnoj ravni. Sve okultne religioznosti uvijek su bile pandan službenoj dogmi, navjestitelji jedne nove Crkve i sl., dok je primjerice sufij-ska misao u islāmu, iako pojavno katkad i odstupajući od ustaljene prakse i pravila, uvijek bila vjerna jedinstvu zajednice svih muslimana svijeta (ar. *umma*) barem načelno priznajući službene autoritete. Štoviše, s druge strane, ako govorimo o našim prostorima, sufizam kao muslimanska duhovno-teološka disciplina, u svoj njezinoj ukupnosti, integralan je dio i Ustava Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i njezinoj dijaspori te gotovo u svim kulturnim zonama u kojima žive muslimani danas.

Vrijedno je izdvojiti kako se o predmetnom fenomenu unekoliko već pisalo i govorilo. Jednu vrlo značajnu studiju pod naslovom *Geneza i razvoj moderne evropske ezoterijske tradicije* napisao je prof. dr. Samir Beglerović. Studija je objavljena posmrtno 2022. godine, a zamišljena je kao tek prvi dio od ukupno pet zasebnih cjelina. Nažalost, prerana smrt pretekla je prof. dr. Samira Beglerovića da dovrši taj grandiozni projekt.

Govoreći krajnje otvoreno, polazimo od pretpostavke kako se nauk sufizma bezmalo zlorabi, što posljedično vodi anatemiziranju sufizma od strane muslimanskih

literalista, redukcionista i neupućenih čitatelja, ali s druge strane i dodatnom legitimiranju okultnih uvjerenja neomodernista. Gotovo identičan obrazac manipulacije mogao bi se pratiti i u njihovu posezanju za filozofijom i njezinom zlorabom, a onda i kršćanstvom, kao uostalom i svim drugim oblicima tradicionalne religioznosti, napose onih dalekoistočnih.

Paradoksalno, perenijalna religija ili pokret više će, nažalost, utjecati na krajnje desničarske pokrete u svijetu, posebice u Europi, a manje na svijest o ideji općega dobra i ljepote. Očit primjer toga utjecaja jest i javljanje europske *nove desnice*, koja se može pratiti još od 1968. godine, a koja je nadahnuta i učenjem talijanskoga tradicionalista i mislioca Juliusa Evole (1898. – 1974. g.), za kojega se veže snažno etabliranje neonacizma. Njegov izravni učenik na prostorima bivše Jugoslavije bit će srpski mislilac Dragoš Kalajić. Na njega ćemo se ukratko osvrnuti nešto kasnije.

No ipak, u konačnici, perenijalni pokret ima i svoje pozitivne aspekte koji ne mogu biti osporavani. Jedan od osnovnih jest kritika modernizma u najširem smislu, a onda i poticaj buđenja za dublje, čak i drukčije razumijevanje vlastite tradicije.

1. Definicija, nastanak i razvoj religije perenijalista

Perenijalna religija nije sasvim nov pojam jer je i u literaturi moguće naći nekoliko srodnih definicija. O tom je fenomenu dosta i pisano, uključujući i južnoslavenske jezike, kao što i nositelji tih ideja u društvu nisu nimalo marginalne osobe. Ideja perenijalizma brižno se njeguje i promiče u određenim akademskim krugovima širom svijeta, pa tako i kod nas. Ono što je zanimljivo jest odnos ostatka akademske zajednice prema perenijalizmu, koji se ili s prijezirom distancira od njihova nauka ili pak pokazuje određene simpatije.

Za perenijaliste *philosophia perennis* (vječna filozofija), a onda i *sophia perennis* (vječna mudrost) te *religio perennis* (vječna religija) jesu vrhovni vid spoznaje. Ona je, prema njihovu vjerovanju, utkana u samo ljudsko biće te je čista, primordijalna, nepatvorena vjera u kojoj se svatko rađa i koja ravna svemirom.¹

Pojam *philosophia perennis* kao pojam vječne filozofije prvi je, barem prema pisanim izvorima, uporabio vatikanski službenik Augustin Steuchi početkom 16. stoljeća u svome djelu *De perenni philosophia*, više u smislu povezivanja kršćanske dogme s grčkom filozofijom i nasljeđem Platona, Aristotela i drugih.² Dosta kasnije pojam će poprimiti jedno mnogo šire značenje po kojem postaje izraz za univerzalnu religiju koja nadilazi sve i koja zahvaća svoju mudrost i znanje s »alternativnoga izvora«. Sve religijske tradicije sada se shvaćaju kao manifestacije jedne i jedine istine. Hinduizam, budizam, kršćanstvo, judaizam, islām itd., sve su samo različiti oblici jedne i jedinstvene mudrosti.

¹ Usp. F. SCHUON, *Ezoterizam kao počelo i kao put*, Sarajevo, 2011.

² Usp. A. STEUCHI, *De perenni philosophia*, London, 2018.

Te različite manifestacije pojavne religioznosti samo su forma za koju je došlo vrijeme te je se konačno treba riješiti. Sve diskrepancije i nespojiva očitovanja religijskih, ali u konačnici i filozofskih uvjerenja, samo su odraz lokalne kulture, jednoga društvenoga vremena, ukratko, duhovnoga trenda, pa ih tako onda ne treba ozbiljno ni shvaćati i na njima trošiti snagu. Da bi se što jače legitimirala, uz izgradnju vlastitoga samostalnoga svjetonazora, ideja se pozivala i na temeljne religijske spise još od najstarijih mitova, preko biblijskoga starozavjetnoga i novozavjetnoga teksta, pa sve do *Kur'ana* itd., a posebice sufijske misli, koja je u tom kontekstu i predmet našega zanimanja.

Poseban zamah ideji perenijalizma dat će francuski intelektualac i religiolog René Guénon (1886. – 1951.), koji se nerijetko uzima i njegovim začetnikom Iako će njegova prva akademska faza tomu i svjedočiti, posebice njegova rana djela o teozofiji, istočnjačkim religijama i sl., zadnjih dvadesetak godina njegova života bit će trajno obilježena islāmom i njegovom inicijacijom u *šāzilijski* derviški red,³ kojemu se u potpunosti predao. Njegovo formalno prihvaćanje islāma smješta se u 1916. godinu. U to vrijeme, kada se trajno nastanjuje u Kairo, i njegove stare veze sa zapadnjacima bit će svedene na minimum. Međutim ideje koje je njegovao u svojoj ranoj fazi nastaviti će se razvijati neovisno o njemu. S današnjih pozicija možemo sa sigurnošću tvrditi da se Guénon na kraju distancirao od perenijalizma u onom obliku kakav je počeo promovirati tada mlađahni Frithjof Schuon (1907. – 1998.), koji će se kasnije pokazati kao ključna ličnost u njegovu razvoju. Odmicanje od Schuona i njegove metafizike bit će postupno, a konačno se od njega ogradio 1946. godine. To svjedoče i Guénonova sačuvana pisma.⁴

U jednome od svojih pisama, upućenom Louisu Caudronu 1950. godine, cijeli koncept *nadritarikata* ili *paratarikata* (sufijskoga bratstva) koji je počeo razvijati Schuon, on oslovljava progresivnom deislamizacijom bratstva inspiriranom običnim fantazijama i sl. U pismu pred svoju smrt usporedit će kult perenijalizma s okultizmom hinduističkoga ezoteričara Swamija Vivekanande (1863. – 1902.), među ostalim zaslužnim za promoviranje joge na zapadu, oslovivši perenijaliste organizacijom nejasnoga univerzalizma.

Iako Guénonova misao ne će imati posebno značajan utjecaj na opće filozofske tokove u svijetu, oko njegova načina razumijevanja stvarnosti okupit će se vrlo brzo njegovi poklonici, koje poznajemo kao *genoniste*. Ako bi se jednom riječju mogla opisati njegova misao, to bi bila nesmiljena kritika modernizma, koja se najjasnije počela razvijati od njegova istupanja iz masonske lože kojoj je u mladosti pripadao, kao odgovor na njegovo nezadovoljstvo politiziranim masonerijom. Od tada pa nadalje on će svako značajnije područje moderne kulture i civilizacije podvrgnuti bespoštednoj analizi i kritici, od moderne znanosti, preko iluzije statistike, sve do

³ Jedno od ortodoksnih sufijskih bratstava, posebno zastupljeno u Egiptu.

⁴ Usp. M. SEDGWICK, *Against the Modern World: Traditionalism and the Secret Intellectual History of the Twentieth Century*, New York, 2004.; COLOGERO, Schuon vs Guenon, 2021. Dostupno na: www.gornahoor.net/?p=14615 (15. 11. 2023.).

vulgarnoga materijalizma, gdje je moderni svijet podvrgnut demonizmu kvantitete.⁵ Naspram te nezajedljive gladi za kvantitetom, za Guénona stoji primordijalna tradicija. Međutim on istodobno kritizira i sve oblike pseudospiritualnosti, koje vrlo brzo prepoznamo u raznim oblicima New Agea, a u konačnici i pokreta perenijalista. U toj agendi za kasnije perenijaliste čak i otkriće »nove fizike« stvara novu znanost, koja sad nanovo potvrđuje metafizički koncept ukupne egzistencije.

Ovdje treba istaknuti i kako je jedan od posebno istaknutih *genonista* na »našim« prostorima, iako to formalno nije isticao, bio već spomenuti srpski slikar i mislilac Dragoš Kalajić (u. 2005. g.), štoviše, bio je i njegovim kritičarem. On snažno preuzima pojam primordijalne tradicije iako ga oblikuje u smjeru vlastitih težnji, a one su bile reafirmacija sveslavenske iskonske tradicije, stoga Guénonu i predbacuje da se u mapiranju primordijalne tradicije ograničio na oblike indo-europskoga podrijetla, zanemarujući mnoge druge, posebno slavenske. Drugi njegov ključni prigovor jest Guénonovo isforsirano nastojanje da se različitosti privodi jedinstvenomu ishodištu, istodobno zaobilazeći osnovne stožere određenih doktrina i religija.⁶

Druga dva bitna religiologa, također rođena u Francuskoj, jesu Louis Massignon (1883. – 1962.) i njegov učenik Henry Corbin (1903. – 1978.). Za razliku od Guénona, Massignon će formalno tijekom cijeloga života snažno pripadati Crkvi, ali zanimanje za istočnjačke religije, posebice islām, uvest će ga u krug začetnika suvremene ideje perenijalizma. Naime Božje objavljivanje, u grubim crtama, za njega je teklo u trima fazama. Prva je faza ona koja se veže za doba biblijskih patrijarha prije Mojsija. To je faza prirodne religije, na koju se djelomično pozivaju i perenijalisti. Druga faza jest faza zakona, u koju se uvodimo s Mojsijem. Treća i ujedno krunska faza jest ona ljubavi, koja se otvara s Isusom. Islām je tek aktualizacija prve faze, u kojoj se Bog objavljuje u Svojoj apsolutnoj Jednoti, koja je u svakom pogledu elementarna. U tom smislu valja razumijevati i moralne dvojbe koje se javljaju na temelju tih triju faza, kao što su poligamija, sveti rat itd. Massignon je, ipak, vješto izbjegavao ideje sinkretizma, koji obično definiramo kao spajanje različitih kulturnih, religijskih i drugih pravaca, uglavnom u smislu preuzimanja i blago modificiranoga ugrađivanja u vlastiti duhovni genij, što je u manjoj ili većoj mjeri poznata pojava u mnogim tradicijama. To spominjemo jer će se od definiranja perenijalne religije kao jednoga oblika sinkretizma jasno ograđivati kasniji perenijalisti. Massignon je umro po otvaranju Drugoga vatikanskoga koncila, na čije je odluke u otvaranju Crkve prema drugim religijama sigurno utjecao svojim djelima.⁷

Rad Massignona nastavlja Henry Corbin, kojega, uostalom, i nasljeđuje na katedri za islām i arapske religije u Parizu. Za razliku od njegova prethodnika, Corbinovo akademsko istraživanje s vremenom će se usredotočiti na iransko-šijitsku duhovnost. S njim će se ostvariti značajan prodor ideja perenijalizma na englesko govorno

⁵ Usp. R. GENON, *Mračno doba*, Gradac, Čačak, 1987.

⁶ Usp. *isto*.

⁷ Usp. A. SILAJDŽIĆ, *Islam u otkriću kršćanske Evrope*, Sarajevo.

područje. Nekoliko njegovih djela prevedeno je i na naš jezik. Ono što je zanimljivo jest njegovo prisustvovanje konferencijama udruženja *Eranos* počevši od 1949. godine, kada se održala u Asconi u Švicarskoj.⁸

Posebno valja istaknuti njegovo snažno aktualiziranje kategorije imaginacije, čije osnove on prepoznaje u sufizmu klasičnoga doba, posebice djelima Suhrawardija (u. 1191.) i Ibn 'Arabija (u. 1240.). Tom kategorijom on na velika vrata uvodi tu »novu svijest«, imaginativnu spoznaju i svijet imaginacije, što jesu pojmovi kojima su se koristili klasični sufijski autori, ali na jedan drukčiji način.⁹

2. Sufizam u perenijalnoj religiji Frithjofa Schouna

Iza Corbina javlja se cijeli niz mislilaca koji nastavljaju njegovati ideju perenijalizma, poput Titusa Burckhardta (1908. – 1984.), Martina Lingsa (1909. – 2005.), Hustona Smitha (1919. – 2016.) i mnogih drugih, koji su nerijetko imali i svoja »muslimanska« imena. Međutim jedan se posebno isticao. On će perenijalnoj religiji dati još najsnažniji zamah. S njim se ona kao *sophia perennis et universalis* definitivno etablira na pseudofilozofsko-religijskoj sceni. Njemu ćemo posvetiti nešto više prostora. Bio je to već spomenuti Frithjof Schuon (1907. – 1998.) njemačkoga podrijetla, a »muslimanskoga« imena Īsā Nūrud-dīn. Uglavnom je pisao na francuskome jeziku, a istodobno je bio i pjesnik i likovni umjetnik. Baš poput svoga prethodnika Guénouona, i on će biti iniciran u jedan od tradicionalnih derviških redova ili bratstava, formalno primivši islām 1932. godine, no s vremenom će osnovati i jedan sasvim zaseban red, pod imenom *tariqa meryemiyya* ili »Merjemimo bratstvo«, aludirajući na djevicu Mariju. Red će vrlo brzo poprimiti temeljna obilježja neomodernoga kulta, *new age* rituala i izrazito pogansko-okultnih odrednica. U učenja i praksu snažno će biti uključena hinduistička tradicija te posebno ona indijska, kojoj će Schuon iskazivati neskriveno divljenje.

Međutim, kako je to odlično primijetio autor Gregory Lipton, Schuonov perenijalizam bit će umjesto transpovijesne poruke inkluzivnoga jedinstva više hegemonistički diskurs autentičnosti izgrađen na pretpostavkama utemeljenim unutar onoga što je Léon Poliakov (1910. – 1997.) nazvao »arijskim mitom« iz 19. stoljeća.¹⁰ Njegov tekst *Arijski mit* koji obrađuje genezu rasizma i učenja o nadčovjeku objavljen je u Parizu 1971. godine. Odmah se vrlo znakovitim pokazuje kako se taj koncept nadaže kao pandan sufijskomu učenju o savršenom čovjeku, koji više nije sukus Božjih lijepih imena kao njegovih vječnih i beskrajnih manifestacija, nego sukus slave vlastitomu egu.

⁸ Navedeno udruženje prof. dr. Samir Beglerović u svojoj studiji *Geneza i razvoj moderne evropske ezoterijske tradicije* prepoznao je kao jednu od najutjecajnijih fondacija i akademija u području studija religije, možda i presudnu u kreiranju moderne ezoterijske tradicije. (Usp. S. BEGLEROVIĆ, *Geneza i razvoj moderne evropske ezoterijske tradicije*, Sarajevo, 2022.).

⁹ M. Ibn 'ARABĪ, *al-Futūḥātu-l-makkiyya*, Bejrut, 1998.

¹⁰ Usp. G. LIPTON, *De-Semitizing Ibn Arabī: Aryanism and the Schuonian Discourse of Religious Authenticity*, u: *Numen* 64(2017.)2/1, 258–289.

Jedna od posebnih značajki novoga kulta bit će i slava nagosti, pa će rituali koje će Schuon organizirati u svome domu u Bloomingtonu u Indiani biti više poganski performansi nego tradicionalna derviška *zikra* (zazivi Božjih imena).

Određeni autori pokušali su usporediti Schounovu misao i praksu s okultnom tradicijom nacista. Naime, uvjetno rečeno, na takvu mogućnost upozoravat će i Schounovo djelo iz 1957. godine *Kaste i rase*, koje završava njegovim viđenjem principa umjetnosti, na što ćemo se posebno osvrnuti u nastavku. Schounovo poimanje umjetnosti kao odraza duše jednoga naroda, prema nekim interpretacijama, podsjeća na nacističku ideologiju, bolje rečeno, religijska uvjerenja o nadrazi i njezinim umjetničkim izrazima.¹¹ Iako paradoksalno i protivno ideji perenijalizma, gotovo sasvim jasno njegovat će se ideja supremacije bijele rase, odnosno indoeuropskoga genija. Toliko će se udaljiti od izvornoga sufizma da će ustvrditi kako je sufijska metafizika više moralistička nego intelektualistička, pa tako i ograničena.¹² Nadalje, divljenje hinduističkoj metafizici ići će tako daleko da će preuzeti i pripadajuću terminologiju s konsekventnim naukom, poput onog o arijevcima kao odabranim i plemenitim ili pak *avatarima* kao Božjim glasnicima, što je pojam iz hinduističke religije kojim se označava ovozemaljsko utjelovljenje božanstva u ljudskom tijelu.

Za njega je vjesnik Muhamed *avatar* drugoga reda, iz jednostavnoga razloga što pripada ortodoksnomu i ograničenomu semitskomu geniju, dok bi primjerice Isus bio *avatar* prvoga reda, mnogo otvoreniji arijanskoj ideji platoniskoga idealizma,¹³ čak je i jezik kršćanstva više *arijevski* nego jezik islāma.¹⁴ Sa sigurnošću se može reći da je Schuon i sebe samoga smatrao božanskim *avatarom*.¹⁵ Dosljedno tomu, on će zaključiti da apsolutna metafizika, oličena u sveopćoj istini, može biti izražena samo pomoću beskompromisnoga ezoterizma.

Ovdje se ponovno vraćamo na okultne obrede perenijalista, točnije rečeno, reda *meryemiyye*, koje će najdetaljnije opisati njihov bivši član Mark Koslow u svojim memoarima. Vidljiv oblik toga čistoga ezoterizma bit će prepoznat u »svetoj nagosti«, pa će i Schuonov likovni izraz biti obilježen crtežima obnažene djevice Marije, koja će mu se kao naga pokazivati u njegovim snovima. Nagost ili nudizam za njega će biti vraćanje biti. Zanimljivo je da će slična stajališta zauzimati i drugi okultni pokreti, primjerice *Völsich* u Njemačkoj s kraja 19. stoljeća, koji će kasnije biti utkan i u ideologiju nacizma. Tvrdili su da je odjeća izum semitskoga genija, pa tako da je i *religio formalis* kao službena, kruta, liturgijska i formalna religioznost samo obična odjeća koja skriva čistu i izvornu *religio perennis*. Djevica Marija u *novom starom* otkrivanju istine pokazuje se kao hinduistička univerzalna *shakti*, tj. primordijalna kozmička energija, manifestacija *sophie perennis* i feministički aspekt Logosa.¹⁶

¹¹ Usp. *isto*.

¹² Usp. F. SCHUON, *Sufism: Veil and Quintessence*, Indiana, 1981.

¹³ Usp. *isto*.

¹⁴ Usp. F. SCHUON, *Survey of Metaphysics and Esoterism*, Indiana, 1986.

¹⁵ Usp. F. SCHUON, *Sufism: Veil and Quintessence*.

¹⁶ Usp. F. SCHUON, *Form and Substance in the Religions*, Indiana, 2002.

Značajno je izdvojiti da su i sudionici njegovih seansi redovito bili goli, i muškarci i žene, a sudjelovat će i djeca. U tim seansama prakticirat će se i intimna milovanja, katkad i pred najbližim članovima obitelji. To će dovesti i do podizanja optužnice protiv Schuona za zlostavljanje djece 1991. godine, no ona će zbog proceduralnih propusta na kraju biti odbačena.

Njegova fiksacija nagošću i izrazitim seksualnim sadržajima može se pratiti još od njegove mladosti. Nije nepoznato da je stupao u brak s već udanim ženama koje su i dalje bile intimne sa svojim prvotnim muževima. Za njega je njegov brak bio intrinzičan, po duhovnoj vertikali, kako god rečeno. Izvori njegovih nadahnuća redovito su bile bizarne fascinacije i vizije, zapravo, projekcije vlastitih psihotičnih potreba. U njegovu domu, točnije na velikom imanju, uglavnom se hodalo bez odjeće, a duhovno je »liječio« samo žene. Lik Djevice Marije uzeo je za poseban predmet fiksacije. Gotovo nikada nije se smijao i sve je moralo biti podređeno samo njemu. Volio se fotografirati u pozama koje izazivaju divljenje i strahopoštovanje. Zbog fotografije na kojoj nije dobro *ispao* znao je vrlo burno reagirati, gotovo shizofrenično. Za tu namjenu, kao i ostala samopokazivanja, imao je golemu kolekciju raznih ritualnih odjevnih predmeta. Taj koncept obrednih »krpica« i »privjesaka« jednako se prepoznaje i u drugim okultnim društvima, koji je tom prigodom rabljen kako bi se popunila stvarna duhovna praznina. U biti je bio opsjednut pseudospiritualnom mitomanijom, dok je religijske koncepte, učenja i kazivanja preoblikovao prema vlastitim potrebama. Jedan zapis o tom nastranom preoblikovanju vezan je primjerice za njegovu fascinaciju kur'anskim kazivanjem o poslaniku Sulejmanu i kraljici od Sabe, kada ona ulazi u Sulejmanov dvor i zadiže haljinu kako je ne bi smočila, misleći za ulašten pod da je voda.¹⁷ Fritthoj Schuon to tumači Sulejmanovom željom da u ogledalu poda vidi njezina stidna mjesta.¹⁸

Vagina će za njega biti kreacijski prolaz, a u liku časne Djevice Marije on vidi ideal. Tko je drugi dostojan nje nego on sam? U njegovim vizijama spiritualne patologije ona mu se ukazuje naga, ona samo njemu pripada. On je Duh Sveti koji njoj prilazi, on je Paraklet i jedini dostojan Djevice Marije.¹⁹

Bilo kako bilo, kult perenijalizma iza Schuona promovirat će veći broj njegovih učenika, od kojih će mnogi biti i priznati sveučilišni profesori. Jedan od njih je i Michael Fitzgerald (r. 1949.), čiji je sin, tada u mladim tinejdžerskim godinama, prisustvovao Schuonovim seansama u kojima pred njim nage plešu njegova mati i rođena sestra. Jedan od istaknutijih učenika bit će i Jesus Garcia Varela (r. 1940.), koji će 1991. godine biti i procesuiran zbog javnoga pokazivanja fotografija svojih dviju nagih maloljetnih kćeri. On će na koncu biti oslobođen optužnice pod izgovorom da je javno praćenje ulaska u pubertet dio stare španjolske tradicije.²⁰

¹⁷ Usp. Kur'ān, (27:44)

¹⁸ Usp. R. COMMARASWAMY, *Mark Koslow's Account of the Schuon Cult*, rukopis, 1991.

¹⁹ Usp. *isto*.

²⁰ Usp. M. KOSLOW, *The empire of the intellect and its victims*, 1997.

Schuonovu intelektualnu i duhovnu ostavštinu snažno će nastaviti njegovati zaklada World Wisdom u Bloomingtonu, među ostalim, i preko nekoliko mrežnih portala.²¹ Posebno zanimljiv fenomen jest percepcija perenijalizma na istoku, posebice u tradicionalnim muslimanskim zemljama. Iranska sredina pokazat će se kao najprijemčivija. Tako jedan od najznačajnijih perenijalista iza Frithjofa Schuona jest njegov izravni učenik i još uvijek živi iranski mislilac Sayyed Hossein Nasr (r. 1933.), koji će nakon iranske revolucije potkraj 70-ih godina 20. stoljeća emigrirati u Sjedinjene Američke Države i ondje nastaviti svoju akademsku karijeru. On se može smatrati prvim velikim muslimanskim misliocem s istoka koji promovira ideju perenijalizma.

Važno je naglasiti da Schuon ipak nije bio odveć blizak s Nasrom iako je poput ostalih redovito posjećivao njegov dom u Bloomingtonu. Smatrao ga je tek »prosječnim sufijom« i držao uz sebe više zbog njegova akademskoga utjecaja u islamskome svijetu, kao i nešto drukčije shvaćenoga koncepta transcendentnoga jedinstva religija. K tomu je za njega on, baš kao i Martin Lings, bio previše islamističan.²² Uz Nasra, kao poklonika perenijalizma, valja spomenuti i njegova sunarodnjaka Reza Šah Kazemija (r. 1960.).

3. Kritika perenijalne religije u vizuri sufijskoga nauka

Perenijalna religija ili pokret proizvod je *homo occidentalisa*. Iako se u povijesti muslimanskoga mišljenja mogu prepoznavati razni oblici religijskoga sinkretizama s jedne strane te izrazitoga okultizma u kojem svaki oblik šerijatskih²³ »stega« gubi svoju bitnost s druge strane, ništa slično modernoj perenijalnoj religiji nije se pojavilo u muslimanskome miljeu. Ta dva fenomena s razlogom navodimo prije nego perenijalizam suočimo sa sufijskim naukom.

Primjeri sinkretizama u muslimanskoj su tradiciji mnogobrojni i oni, kao takvi, mogu, ali i ne moraju biti sporni. Općenito pravilo bilo je da ono što nije u izravnoj koliziji s temeljima *creda* i ortoprakse, može biti njegovano i prakticirano bez označavanja krivovjerjem i sl. Iako tu ponajprije spadaju lokalni kulturni fenomeni, prihvatljivim su se pojavama katkad smatrala i neka lokalna uvriježena vjerovanja. S druge strane perenijalisti, po pravilu, svoj nauk distanciraju od svakoga vida sinkretizma. Za perenijaliste je uvrjeda definirati ih sinkretičkom religijom. To nije slučajno, iz jednostavnoga razloga što svom nauku žele priskrbiti autentičnost, a k tomu i nadići sve dosad poznato u smislu jednostavnih filozofskih i religijskih uvjerenja manifestiranih u lokalnim okvirima i određenome vremenu. U tom smislu, oni se, iako bez namjere, poistovjećuju s religijskim pokretom New Ageom, koji na apsolutno identičan način govori o nadfilozofiji, nadreligiji i sl. iako sa sasvim drugih pozicija. Isto vrijedi i za druge suvremene ezoterijsko-okultne pokrete.

²¹ Dostupno na: www.worldwisdom.com, <https://frithjofschuon.org>, <https://frithjofschuon.com>, <https://frithjofschuon.info>, <https://frithjofschuon.wordpress.com>, <https://www.frithjof-schuon.com>. (pristupljeno 15. 11. 2023.).

²² Usp. R. COMMARASWAMY, *Mark Koslow's Account of the Schuon Cult*, 1991. Dostupno na: http://archive.org/stream/KoslowMemoireENG_201806/Koslow_Memoire_ENG_djvu.txt (15. 11. 2023.).

²³ Od ar. *šari'a* – vjerozakon, put, kodeks pravila.

Time se uvodimo u mnogo važniji fenomen koji se veže za perenijaliste, a to je okultizam. Najpribližnija religijska shvaćanja u povijesti muslimanskoga mišljenja možemo pronaći u *bātinijima* (od ar. riječi *bāṭin*, kao oznaka za sve unutarnje i skriveno), koji su iznikli iz *ismāʿīlizma* kao jednoga od ogrankā *šiijske* duhovne tradicije. Za *bātinije* vrijeme je sazrelo ili došlo u fazu kada šerijatski propisi prošloga vremena gube svoj smisao, kada se čovjek treba okrenuti primarno unutarnjemu i jedinom bitnomu. Takav je vid tumačenja temelja Vjere u jednome trenutku povijesti bio čak i u blagome zamahu, no vrlo je brzo utihnuo, da ne govorimo da nositelji takvih ideja nikada nisu imali podršku službenih vjerskih autoriteta (ar. *ʿulamāʾ*), ali i većine puka. To je možda i dovelo do toga da njihova zajednica ostane prilično zatvorena. Sljedbenici tih ideja i danas su aktivni u muslimanskome svijetu, imaju svoju pastvu i »svoj teritorij«. Jedan od primjera jesu Druzi u zemljama Levanta, posebice u Libanonu, gdje se vode i kao poseban narod, imaju svoje predstavnike u vlasti itd. Primjera ima mnogo.

Zašto sve to navodimo? Zbog jednostavnoga razloga što se perenijalisti skoro nikada ne pozivaju na filozofsko-religijska shvaćanja *bātinija* i njima sličnih niti ih uzimaju za primjer. Je li razlog što njihova misao nije bila odveć raširena i razvijena kao što to svjedočimo za primjerice sufizam ili taj razlog treba tražiti drugdje? Pitanje ostaje otvorenim. Ono što bjelodano izbija u prvi plan, što kola duhovnim venama perenijalizma poput eliksira života jest njihovo pozivanje na sufizam, posebice među suvremenim perenijalistima koji dolaze iz muslimanskih sredina. Sufijska misao kraljeznica je koja njihovu nauku o *sophiji perennis* daje puni smisao.

Od goleme sufijske tradicije i opusa literature, jedan od autora kojega su perenijalisti najviše citirali jest Muhyiddīn ibn ʿArebi (u. 1240. g.), koji je u širim krugovima uglavnom znan po učenju o jedinstvu bitka ili egzistencije (ar. *waḥda al-wuḡūd*). Početne pozicije perenijalne religije na prvi pogled ostavljaju dojam uvjerljivosti i istovjetnosti s temeljnim naukom sufizma. Učenje o jedinstvu, vječnoj mudrosti, savršenoj harmoniji, teološkome monizmu i univerzalnoj ljubavi na prvi pogled razoružava čitatelja, vraća ga »istini«. Međutim vrlo brzo u cijeloj strukturi počinju se pokazivati pukotine iza kojih se primjećuje ozbiljan nesklad. Ako bismo u jednoj frazi pokušali pozicionirati perenijalnu religiju, onda bi najprecizniji bio jedan iskaz koji je uveo Ibn ʿArebi kada je na jednome mjestu komentirao jedno *muʿtezilijsko* učenje, a moguće je o poznatoj teološkoj školi ranoga perioda, kazavši *Kelām ṣaḥīḥ ʿalā aṣṣīn fāsīdīn* – »istinit govori na truloj osnovi«. ²⁴ Kako bismo bili što precizniji i konkretniji, navest ćemo sedam segmenata koje mi prepoznajemo kao ključne u kritici perenijalne misli u smislu njezina suočavanja sa sufizmom i uopće pozivanja na sufizam. Svih sedam međusobno je povezano i jedan iz drugoga proizlaze. Ovdje naglašavamo tek tu vezu sa sufizmom, ne i onu s klasičnom filozofijom i drugim suvremenim filozofskim tokovima.

²⁴ Ibn ʿARABĪ, *al-Futūḥātu-l-makkiyya*, 1998.

- A. Na prvome mjestu identificiramo ekskluzivizam i elitizam. Taj segment jasno su identificirali i drugi kritičari perenijalizma. Ma koliko se trudili svoj nauk prikazati univerzalnim i čovjeku prirođenim, on se u svojoj biti pokazuje eurocentričnim kultom koji budi i njeguje mitsku svijest o arijevcima. U svojim poznim godinama Schuon će se deklarativno još više udaljiti od sufizma i općenito islāma, uzimajući sad za duhovne ideale hinduističku tradiciju vedantske religije. Njegovi poklonici to jednostavno tumače njegovim pluralizmom. U isto vrijeme članovi njegova kulta i dalje će nositi muslimanska imena i koristiti se sufijском terminologijom.

Konkretno vezano za sufizam, iz njegovih se tekstova sasvim bjelodano pokazuje kako je sebe smatrao novim *avatarom*, više prosvjetljenim od primjerice samoga Ibn 'Arebija, kojem je, i uz početno divljenje, spočitavao ni manje ni više nego uskogrudnost u smislu odveć prevelike naklonosti tek semitskomu geniju, a taj je genij i odgovoran za zaodjenutost primordijalne *religie perennis* u odjeću formalizama i liturgijskih okova. Drukčije rečeno, za perenijaliste taj je genij izumitelj *religie formalis*, što po sebi i nije toliko sporno jer je to bio izraz danoga vremena i podneblja, ali Kraj vremena traži novu paradigmu, zapravo, vraćanje na prapočetnu paradigmu. Perenijalisti sebe vide kao prosvjetitelje Kraja vremena, svojevrsnu nadrasu. Schuon se tu pokazuje kao nadmoćni navjestitelj i tumač Istine. Biti u krugu odabranih ne može svatko.

Motreno u široj vizuri od one napose sufizma, obezvrijediti univerzalnost islama radi jedne uzvišenije univerzalnosti jest besmisleno. Učenje o kontinuitetu nepatvorene Vjere od prvoga čovjeka, zapravo, od samoga »početka« Božjega samootkrivanja, u samome je temelju islamskoga *creda*. Stoga konceptu *sophie perennis*, kako ga promiču perenijalisti, treba pristupiti vrlo oprezno.

- B. Sljedeće pitanje tiče se izvora spoznaje. Perenijalna religija, što smo već vidjeli, neprestano govori o gnozi i mudrosti koju čovjek treba što dublje zahvatiti i vratiti se njezinim korijenima. Međutim ta je mudrost za perenijaliste primarno racionalna, tiče se intelektualne snage pojedinca, što po sebi nije sporno premda se i perenijalisti pozivaju na mistične vizije i sl. Frithjof Schuon, kao najznačajniji perenijalist, rabi izraz »intelektualne intuicije«, ²⁵ koja stoji naspram pasivne i sklerotične religije. Toj »intelektualnoj intuiciji« daje se onda epitet ezoterične i vječne mudrosti.

U sufizmu stvari tako ne stoje. Istinska mudrost izravan je Božji dar koji se spušta na ljudsko srce, a ne um, a zbiva se pomoću onoga što je poznato kao *kašf* ili *mukāšefe* (otkrivenje), što izravno nema veze s inspiracijom ili perenijalnom »intelektualnom intuicijom«. O tome sufijски velikani i klasični autori jasno govore. To je posebna tema koju ovdje tek ističemo. U konačnici, uz taj fenomen ide i *kerāmeti*, koji u doslovnome značenju jesu Božje posebne počasti nekomu od Njegovih robova, a misli se na ono što mi

²⁵ F. SCHUON, *O transcendentnom jedinstvu religija*, Zenica, 1997.

obično oslovljavamo nadnaravnim djelima, onim što ruše uobičajeni slijed stvari (ar. *ḥarqu-l- 'awā'id*) i koja se u sufizmu razumijevaju kao duhovna nasljedovanja proročkih *mu 'džiza* (natprirodnih radnji). Toga kod perenijalista nema. O tome i kad govore, to rade iz perspektive pukoga teoretiziranja, a ne izravnoga kušanja (ar. *dawq*). Božansko nadahnuće, koje je vezano za srce kao duhovni organ koji je spona između duha (ar. *rūh*, lat. *spiritus*) i duše (ar. *nafs*, lat. *anima*), u sufizmu je živa kategorija.

- C. Drugi segment unekoliko je vezan za prethodni. Riječ je o duhovnoj hijerarhiji i uopće stupnjevima duše (ar. *nafs*, lat. *anima*). O tome kod perenijalista opet posebno nema govora, odnosno i kada govore, to je više u jednom nejasnome smislu. Omiljena terminologija bit će uzeta iz hinduizma, gdje je tako ključni pojam *avatar*.

S druge strane u sufizmu je riječ o krajnje preciznoj duhovnoj vertikali Božjih robova koju svako vrijeme mora imati, a onda i u svijetu vlastitoga mikrokozmosa stanje vlastite duše na »skali« duhovnoga napredovanja, o čemu sufijski prvaci uče preko nauka o duhovnim staništima (ar. *maqāmāt*) duše. U skladu s tim svaka osoba na ovome svijetu nosi u sebi potencijal savršenoga čovjeka (ar. *al-Insānu-l-kāmil*). Kako odnjegovati dušu, uz vezanje za ozbiljnoga *muršida* (učitelja koji vodi i usmjerava na tom putu), jest *tarikatski uṣūl* ili pravila Puta, odnosno bratstva, koja jesu fleksibilna, ali istodobno i izuzetno striktna. Perenijalisti, iako na prvi pogled priznaju taj *uṣūl*, žele se otrgnuti i od tih »okova«. S vremenom će i oni uvesti kategoriju posebnoga duhovnoga odgajanja, ali više u smislu slijeđenja *gurua* ili *avatora* našega doba nego *muršida*, za kojega su u *Tarikatu* tri poznata *uṣūlska* uvjeta:

- istinska ozbiljnost i spremnost za vođenje i duhovno odgajanje (ar. *taḥ aqquq*), što podrazumijeva minimalno 6. stupanj u *tarikatskome* napredovanju, odnosno predzadnje duhovno stanište *nefsa*
- veza u neprekinutom duhovnome lancu učitelja (ar. *tasalsul*), sve do proroka Muhameda; to su tzv. *silsile* ili lanci učitelja preko kojih se prenosi čirak²⁶ upute i upućivanja
- pismeno ovlaštenje od priznatoga učitelja za vođenje (ar. *iršād*) i duhovno odgajanje (ar. *tarbiya*), tj. preuzimanje duhovnoga vodstva (ar. *tasaḡḡul*)²⁷
- perenijalna kvazipravila i kvazimetodologija javljaju se kao pandan sufijskim; uvodi se praksa koja više podsjeća na rituale New Agea nego na neku tradicijsku konstantu.

Ovdje valja istaknuti da se još prije završnoga uobličavanja ideje perenijalizma u 20. stoljeću, a u vezi s aspektom razumijevanja odgoja ljudske duše razvijao i tzv. obrazovni perenijalizam, koji polazi od ideje da ljude treba učiti onomu što je vječno važno, a ne prolaznim činjenicama.

²⁶ Izvor svjetlosti, svjetiljka (nap. Uredništva).

²⁷ Usp. S. HALILAGIĆ, Istine o tarikatu kod nas, u: *Islamska misao* 144(1990.), 72–74.

- D. Sljedeći segment jest odnos sufizma prema vjerozakonu (ar. *šarī‘a*). Ovdje slobodno možemo uvrstiti svaki oblik religioznosti, ortoprakse i vjerskih obreda. O njima perenijalisti već mnogo više zbore. Međutim, kao što smo već mogli jasno zaključiti, taj govor ide u smjeru njihova relativiziranja. Svjetske religije tek su izrazi jednoga vremena i jednoga mjesta i kao takve nisu sporne, tim više što zaista i jesu s jedinstvenoga božanskoga vrela, ali ljudski čimbenik učinio je da budu različito interpretirane. Stoga je zadatak prepoznati to vrelo i izravnio piti s njega. Poznato je da Schuonovi perenijalisti nisu prakticirali primjerice namaz (obveznu molitvu u islāmu), post mjeseca ramazana, obvezno sustezanje od alkohola i sl. S druge strane, kako smo to vidjeli, vrlo vrijedno prakticiraju radnje koje držimo nastranim. Za perenijaliste je nauk bilo koje pojedinačne religije obratnoga slijeda, pa kao da kažu »truo govor na istinitoj osnovi«²⁸.

Vezano uz taj segment odnosa prema vjerozakonu, usredotočit ćemo se tek na dvije činjenice koje moramo jasno istaknuti. Prva se ogleda u činjenici da nijedan od sufijskih prvaka nije govorio o vjerozakonu na način kako to govore perenijalisti. Drugi vrlo bitan aspekt jest činjenica da u sufizmu zaista postoji stanje u kojem osoba nije odgovorna za svoje postupke, pa tako onda i već spomenuti namaz, post i sl. Navedeno stanje poznato je kao *džezba* (ar. *ğadba*), što se obično pogrešno prevodi kao ekstaza, a doslovno označava snažnu božansku privučenost, u kojoj Božji rob gubi pamet u opijenosti božanskom Ljepotom i Njegovim izravnim manifestacijama. Ona, štoviše, ne mora nužno ni biti praćena »gubitkom pameti«, osoba u *džezbi* može biti itekako »prisebna«, u stanju jednoga izrazito čvrstoga i izravnoga svjedočenja (ar. *mušāhada*), poput onoga budućega svijeta kada će robovi Božji izravno svjedočiti svoga Gospodara na mjestu tzv. Lijepe Vizije, koje je u sufizmu imenovano Bijelim Humkom. Stoga prorok Muhamed i veli kako u raju nema obveze namaza i drugih obreda kojima smo na ovome svijetu obvezani. Ako osoba još na ovome svijetu postigne taj stupanj, onda se na nju sasvim logički protežu i ti sudovi. Pa ipak, nije zabilježeno da je ijedan od sufijskih prvaka ostavljao primjerice namaz (obvezatnu molitvu) i sl., iako su bili na stupnju *mušāhede*, niti su druge tomu učili. Dapače, čuvanje propisa vjerskih zakona uzimali su prvim uvjetom ispravnosti nečijega stanja ili zazivanja duhovnoga staništa.

Ono što jest nova dimenzija odnošenja, za one ozbiljne na putu duhovnoga odgoja i rasta, jest njihovo prakticiranje ne više iz obveze, nego iz obzira (ar. *adab*) i čistoga duhovnoga zadovoljstva. Što se tiče onih prvih, koji u *džezbi* »gube pamet«, sufijsko je pravilo da primjerice propuštene namaze u stanju *džezbe* naknadno obavljaju po vraćanju u svijest.

²⁸ Usp. Ibn ‘ARABĪ, *al-Futūḥātu-l-makkiyya*, 1998.

Toga je bio svjestan i Schuon, što se nije uklapalo u njegovu viziju *nove stare* stvarnosti, pa se stoga i distancirao od primjerice Ibn 'Arebija, ali i drugih sufijskih velikana. Kasniji i suvremeni perenijalisti to pokušavaju »ublažiti«, pa su mnogo oprezniji u donošenju kritičkih sudova o klasičnoj sufijskoj misli, vjerojatno radi samopredstavljanja u jednom benignom, univerzalno čistome svjetlu.

- E. Spomenuvši »obzir« (ar. *adab*, tak. u značenju kulture i svakoga vida pažnje), upravo on je naredni aspekt koji korjenito nedostaje perenijalistima. Svjesni toga, za njih je moraliziranje isprazna kategorija, koja vrijedi samo onoliko koliko se tiče njihova vlastitoga ega. Odsutnost empatije, samilosti, ljubavi itd. samo su dio njihove neizgrađenosti i uskraćenosti temeljnoga obzira kao božanskoga čudoređa u čovjeku. Najzornije primjere svjedoče već spomenuti memoari Marka Koslowa. Istini za volju, mnogi potonji i još uvijek živeći perenijalisti vidjet će to kao stvaran problem, pa će značajnije aktualizirati kategoriju tradicijskih vrijednosti.

- F. Sljedeći segment jest dosljednost, odnosno nedosljednost. Perenijalna religija nije dosljedna. Njezini nositelji nerijetko zauzimaju suprotna stajališta, što je sasvim i razumljivo ako prihvatimo da je ona izraz spekulativnoga promišljanja i psihotičnih fikcija, a ne jednoga božanskoga kontinuuma na koji se rado pozivaju. U sufizmu, a posebice kod Ibn 'Arebija, vrlo često ističe se upravo načelo dosljednosti koje apsolutno nikada ne biva narušeno u sufizmu. Sufijski prvaci nikada nisu u koliziji jedni s drugima. Istina, to načelo oni najčešće spominju u kontekstu odgovora raznim teološkim školama, kod kojih i unutar jedne od njih ne vlada jedinstven stav po svim pitanjima. Isto načelo jasno se može protegnuti i na perenijaliste.

Štoviše, nedosljednost u nauku može se pratiti i unutar ostavštine samo jednoga od perenijalista. Opet kao očit primjer uzimamo Frithjofa Schuona, čija misao nije homogena. To smo već mogli naslutiti. Njegov odnos prema islāmu i sufizmu drukčiji je u njegovim ranim danima od onoga u njegovim poznijim godinama. S druge strane nauk i ostavština primjerice spomenutog Ibn 'Arebija u savršenome su skladu, od njegovih najranijih pisanja još u Andaluziji, pa do svega što je napisao pred svoju smrt u Damasku.

- G. Konačno, možda ne toliko bitno, ali, ipak, vrijedno spomena, jest nepostojanje matične kuće ili vjerskoga središta. Ma koliko perenijalizam po svojoj naravi apstrahirao potrebu za institucionaliziranjem, to je još jedan detalj koji ga snažno dijeli od sufizma, barem u smislu derviške prakse. Iako imamo primjerice Schuonovo bratstvo *meryemiyye* i njegov dom za okupljanje u Bloomingtonu, ono ni izbliza nije nalik bilo kojemu priznatomu *tari-katu* (derviškomu bratstvu). Ritualni vezani za njega više sliče okultnim poganskim obredima nego tradicionalnom sufijskome *zikru* (zazivima Božjih imena). Nepostojanje formalne institucije perenijalne religije samo je dodatni problem koji još više usložnjava i praćenje njezina razvoja.

Zaključak

S obzirom na to da živimo u vremenu kada kultura okultizma uzima izrazitoga maha i običan čovjek nerijetko biva dezorijentiran, a onda i izmanipuliran, više nego potrebno je stalno i iznova upozoravati na taj fenomen i razotkrivati ga, posebice ako on svoje uporište gradi na tradicionalnim religijskim vrijednostima. Jedan je od tih fenomena u postmodernom religijskom diskursu i perenijalizam, odnosno perenijalna religija, koja je po sebi vrlo atraktivna i uvijek iznova »svjež« postmodernom čovjeku. Učenje o vječnoj istini i neprolaznim vrijednostima, čovjekovoj biti i svrsi postojanja, izvan okvira krute religioznosti, u jednoj apsolutnoj uključenosti svekolikih različitosti ljudskoga duha tijekom cjelokupe povijesti ne ostavlja mnogo prostora za kritiku.

Pa ipak, ono što se bjelodanim pokazuje jest da je perenijalizam proizvod *homo occidentalisa*, i to kao rezultat krize svakoga oblika religioznosti pred čijim je udarom ona mogla pretrpjeti u povijesti, koji je snažno počeo nadirati za vrijeme humanizma i renesanse u Europi.

S obzirom na to da vjerujemo kako je ljudsko stvorenje po svojoj prirodi duboko religiozno, odgovor na nove danosti vrlo je brzo pronađen u afirmaciji okultizma. U njemu se pronašlo rješenje kojim se religiji davao novi smisao. Vjeru interiorizirati i »obogatiti« novom religijskom praksom, ovaj put okultnom. Perenijalna religija, ma koliko se to ne pokazivalo u prvi mah, pripada jednomu širokomu spektru okultnih vjerovanja neomoderne. Pozivanje na sufizam u dodatnom legitimiranju vlastitih uvjerenja po sebi nije sporno, ali je upitna nakana, kao što je upitan i kontekst.

Važno je istaknuti da, smatramo, kod većine perenijalista snažno isijava izraz njihovih težnji, usuđujemo se reći, nerijetko i patoloških. To smo zorno vidjeli na primjeru Frithjofa Schuona. U tom smislu moguće je motriti i u tekstu spomenutoga mislioca Kalajića, koji formalno nije bio perenijalist, ali je zasigurno bio zagovornik tzv. primordijalne tradicije. Tako primjerice kroz mnoga svoja djela on provlači ideju sila razaranja i degeneracije. On te fenomene pojavno veže za svoju kritiku masonerije, po kojoj postojeći svijet različitosti treba razoriti kako bi se ostvarilo primordijalno jedinstvo, sve svesti na jedno uz istodobni zaborav Boga.

Ako su te unutarnje psihotične potrebe kod Schuona bile manifestirane seksualnošću, za Kalajića možemo kazati da su bile manifestirane agresivnošću. Vrlo je znakovito da prvo poglavlje njegove knjige *Smak sveta* nosi upravo naslov *Agresivnost*. Premda o tom fenomenu on govori iz pozicija kritike, on mu istodobno iskazuje i divljenje. On mu čak daje i jednu metafizičku dimenziju, ustvrdivši kako su sve teorije o podrijetlu agresivnosti ipak reducirane.²⁹ Njegova sadistička patologija pojavno će se posebice očitovati u ratu od 1991. do 1995. godine. Jedan od upečatljivih trenutaka iz toga razdoblja bit će njegovo ekstatično ushićenje nad granatiranim Sarajevom koje

²⁹ Usp. D. KALAJIĆ, *Smak sveta*, Zagreb, 1979.

gori u plamenu, na koje će se izjave sablazniti i mnogi tadašnji srbijanski intelektualci. Iako je to donekle polje jedne druge teme, osjetili smo potrebu da je barem spomenemo. Premda stalno i iznova poziva na primordijalnu tradiciju i njezino oživljavanje, perenijalna religija u vlastitome konceptu zapada u zamku stalnoga kruženja, iz kojega nema izlaza, jednostavno zbog pogrešnoga utemeljenja. To je ono što je u bitnome i razlikuje od sufijskoga nauka. Naime pažljivim čitanjem perenijalista i općenito tradicionalista, koji ustaju protiv liberalne neomoderne, možemo prepoznati nekoliko osnovnih karakteristika, koje sve proizlaze iz jedinstvenoga izvora.

Prva karakteristika ogleda se u sustavnoj nedorečenosti, u kojoj nema ni jasnoga početka ni jasnoga kraja. Iako pojavno na fenomenološki način vrlo često tretiraju probleme modernoga čovjeka, oni rijetko kada posežu za identifikacijom metafizičkoga počela tih pojava, sila i sl. U sufizmu svaka pojava ima svoje egzistencijalno počelo. Iz istoga razloga kod njih nedostaju i stvarno primjenjiva rješenja, kada primjerice govore o reafirmaciji primordijalne tradicije. Pitanja eshatologije također su vrlo nejasna. Poenta je kako se događa da ono što bi u čovjeku trebao biti božanski duh (ar. *rūḥ*, lat. *spiritus*), sada postaje životvorna energija animalne prirode (ar. *naḥs*, lat. *anima*), koju bi u sufizmu trebalo odgajati i suočiti s duhom, a ne okruniti titulom supremacije i atributima nepatvorene čistosti i izvornosti.

Ukratko, sufijski nauk, koji radije jest islamska disciplina, temeljno je različit od ideja perenijalizma. U predmetnom radu istaknuli smo nekoliko ključnih točaka diferenciranja, kao što su izvori spoznaje, dosljednost, metafizički elitizam, odgoj ljudske duše, odnos unutarnjega prema izvanjskomu itd.

Konačno, da rezimiramo predmetnu temu u najkraćim mogućim crtama, perenijalnu religiju i općenito nauk mi vidimo više kao izraz slave vlastitomu egu nego dragomu Bogu. Svevišnji Bog u literaturi se perenijalne religije ni ne spominje odveć često. Stoga nije ni čudno što se neki perenijalisti i općenito »tradicionalisti« katkad i javno deklariraju kao pogani ili neopogani. Zato je i perenijalna religija temeljno različita od sufijskoga nauka. Ona u biti svoje temeljne doktrine nimalo ne odmiče od doktrine onih protiv kojih se najviše bori, neoliberalista i modernista, koji djeluju pod plaštem masonerije i koji teže uspostavi apsolutne moći i dominacije uz istodobno gušenje svakoga vida različitosti. Taj vid novoga svjetskoga poretka moguć je samo izdvajanjem jedne posebne elite koja bi nosila atribute božanskoga i gdje bi svi drugi trebali biti samo njihovi robovi. Ideje rasizma posljedično se podrazumijevaju. Paradoksalno, ali identičan obrazac prati se i kod perenijalista. Ključni promicatelji perenijalne religioznosti sebe vide kao istinsku duhovnu i svjetsku aristokraciju, prikazujući sebe u odori savršenoga čovjeka (ar. *al-Insānu-l-kāmil*), koji bi trebao biti istinski Božji namjesnik na Zemlji, duhovno ogledalo u kojem se zrcale Njegova lijepa imena. Usuđujemo se reći kako ta kvaziaristokracija zapravo može biti samo savršeni vrug (ar. *aš-šayṭānu-l-kāmil*), iz čijega nihilizma uime tradicije još više udaljava čovjeka od Boga.